

СЪСТОЯНИЕ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ ПРАКТИЧЕСКАТА ПОДГОТОВКА ПО ВЕТЕРИНАРНА МЕДИЦИНА. I. ОЦЕНКА НА СТУДЕНТИТЕ ЗА ПРИДОБИТИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНО-ПРИЛОЖНИ УМЕНИЯ И КОМПЕТЕНЦИИ

Гергана Николова*, Кирил Василев
*„Ветеринарно законодателство и мениджмънт”,
Ветеринарномедицински факултет, Тракийски университет
Стара Загора 6000, България
* e-mail: gnikolova.vet@gmail.com*

PRESENT SITUATION AND OPPORTUNITIES FOR IMPROVING THE PRACTICAL TRAINING IN VETERINARY MEDICINE. I. EVALUATION OF THE STUDENTS OF THE ACQUIRED PROFESSIONAL AND APPLIED SKILLS AND COMPETENCIES

Gergana Nikolova*, Kiril Vasilev
*„Veterinary legislation and management”,
Faculty of Veterinary Medicine, Trakia University
Stara Zagora 6000, Bulgaria
* e-mail: gnikolova.vet@gmail.com*

ABSTRACT

The study of the present situation of the ongoing practical training in Veterinary medicine is focused on the students' skills and competencies, which they must have at the end of their training and would be able to apply in a real professional environment after graduation.

The aim of the work is to determine the assessment of veterinary graduates for the acquired practical training, thereby revealing the options for its improvement by expanding and updating the forms of training (intramural and extramural occupation, self-carried training), regarding the OIE and EU criteria.

Keywords: practical training of students, veterinary medicine, anonymous written questionnaire.

ВЪВЕДЕНИЕ

Концепцията за единно ветеринарномедицинско образование [13] в духа на Един свят на ветеринарната медицина (One World of Veterinary medicine) е идея, чиито основи са заложили в Международния ветеринарно-санитарен кодекс на сухоземните животни [12] на OIE (Световна организация по здравеопазване на животните) и регламентите и директивите на ЕС [3, 4]. В Кодекса се посочват фундаменталните принципи, на които трябва да отговарят ветеринарномедицинските служби (чл. 3.1.2., т.1): „Служителите на тези служби трябва да притежават подходяща квалификация, научни знания и опит, които да им дадат компетентията да правят точна професионална преценка”. Високи професионални компетенции обаче могат да бъдат постигнати само чрез трансформация в образованието, предлагано от ветеринарномедицинските факултети и университети, което да затвърди социалната им ангажираност, да обедини разнопосочните им сектори на действие и да разшири облика на ветеринарната медицина на 21 век с услуги, дейности и нови възможности.

Изхождайки от основните принципи за качество на образованието, ръководството на Ветеринарномедицински факултет при Тракийски университет - Стара Загора предприема редица мерки за хармонизация на ветеринарномедицинското образование с регламентите на OIE и ЕС [10]. Въпреки постигнатите реални резултати може да се предположи наличието и на редица обективни трудности и проблеми, свързани с практическата подготовка на студентите във факултета.

Въпросите за подготовката на студентите по ветеринарна медицина са разглеждани от отделни автори още преди периода на прехода [1, 2, 7, 8], когато провеждането на практическите занятия е било обезпечено с посещения и пациенти от големите животновъдни комплекси. В настоящия момент обаче, обучението на студентите по ветеринарна медицина е поставено в условия на недостиг на възможности за пълноценна самостоятелна работа при практическите занимания [10].

ЦЕЛ И ЗАДАЧИ

Горните факти ни дадоха основание да направим проучване относно оценката на абсолвентите по ветеринарна медицина за придобитата практическа подготовка, като при това се разкрият възможностите за нейното усъвършенстване посредством разширяване и актуализиране формите на обучение (аудиторна и извънаудиторна заетост, самоподготовка), съгласно критериите на ОИЕ и ЕС.

За постигане на поставената цел, бе необходимо:

- Да установим съществува ли сред абсолвентите необходимост от допълнително практическо обучение по специалността;
- Да определим факторите, влияещи върху удовлетвореността от проведените практически занятия;
- Да разкрием каква е ролята на наставничеството при организиране и провеждане на практическото обучение на студентите.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДИ

Проучването се основава на методологията на емпиричното социологическо изследване [9]. За целта бе подготвена и предварително апробирана анкетна карта, съставена от 13 броя закрити и открити въпроси (комбиниран тип), с която се проведе анонимно проучване за определяне състоянието и разкриване на възможности за усъвършенстване на практическото обучение на студентите по специалността „Ветеринарна медицина”. Обект на анкетиране бяха 108 студенти по специалността от последната – пета година на обучение. Анкетата беше организирана и проведена в края на летния семестър на учебната 2009/2010 г., непосредствено преди началото на изпитната сесия и на държавния преддипломен стаж.

Изследвани бяха следните показатели:

- Необходимост от допълнително практическо обучение по специалността;
- Фактори, влияещи върху удовлетвореността от проведената практическа подготовка;
- Роля на наставничеството при организиране и провеждане на практическо обучение.

За всеки от посочените показатели студентите трябваше да изберат отговор/и от предварително представените към всеки показател варианти на отговори.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Изследвайки готовността на петокурсниците преди завършването им за професионална реализация в реална работна среда, проучихме доколко те чувстват необходимост от допълнително практическо обучение по клиничните дисциплини извън изискуемия минимум. Общо 99 от студентите (91,67 %) заявяват, че се нуждаят от повече знания по Хирургия и свързаните с нея дисциплини. Също така 95 респонденти (87,96 %) посочват необходимост от допълнително обучение по Вътрешни незаразни болести, а 93-ма (86,11 %) – по Акушерство, гинекология и репродуктивни нарушения. Висок е делът и на студентите – 89 (82,41 %), които изявяват желание за повече практическа подготовка по Инфекциозни болести. По-малко са тези от анкетираните, заявили нужда от по-задълбочени знания по Ветеринарно-санитарна експертиза на хранителните продукти от животински произход – 60 респонденти (55,56 %). Малко повече от половината – 58 (53,70 %) са петокурсниците, които

изразяват необходимост от допълнителни практически насоки в сферата на Ветеринарното законодателство и мениджмънт.

Фиг.1. Процентно разпределение на абсолвентите по необходимост от допълнителна практическа подготовка

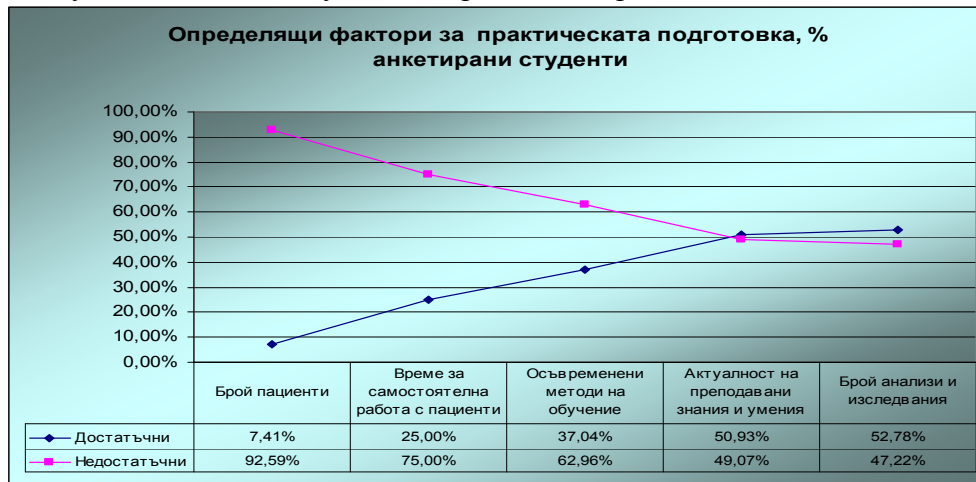
Едва шестима студенти (5,56 %) посочват и други дисциплини, в рамките на които те изискват по-задълбочено практическо обучение – Стадна диагностика, Пропедевтика на вътрешните незаразни болести, Вирусология, Епидемиология, Паразитология (посочена от двама респонденти). Отговор дали се нуждаят от допълнителна практическа подготовка по посочените клинични дисциплини не са дали 4 студенти (3,70%). Сборът на стойностите многократно надвишава 100 %, тъй като анкетираните са посочили повече от един отговор.

Сериозно внимание трябва да се обърне на факта, че болшинството от студентите заявяват нужда от допълнително практическо обучение. Желанието на близо 90 % от тях за извънредни занимания по Хирургия, Вътрешни болести, Акушерство и Инфекциозни болести най-вероятно е свързано с намерението им за бъдеща професионална реализация в частната ветеринарна практика. По тази причина всички допълнителни форми на аудиторна и извънаудиторна заетост биха допринесли за тяхната по-висока практическа готовност за справяне в конкретна работна среда. Именно широкият набор от знания, умения и компетенции на дипломираният ветеринарен лекар е основният му инструмент за конкурентно и успешно присъствие на трудовия пазар, вкл. и в чужбина, каквито са намеренията на една-четвърт от анкетираните (собствени изследвания).

Малко над половината от петокурсниците са изявили желание да получат допълнителни знания в сферата на ветеринарното законодателство и мениджмънт. Познаването на нормативната уредба в страната и на европейските и международни изисквания и стандарти е необходимо и задължително за всички лица, упражняващи дейност в някоя от разнородните сфери на ветеринарната медицина. Що се отнася до мениджмънта, адекватното управление и ефективната организация се явяват от първостепенна важност за развиването на всякакъв бизнес, вкл. частна ветеринарна практика (взаимоотношения лекар-пациент, лекар-клиент, лекар-колеги, лекар-общество и др.). Тъй като друга възможност за професионална реализация освен частна практика е и наемането като ветеринарен лекар-отговорник за НАССР програмите и ДПП в множеството добивни и преработвателни предприятия в страната, логично изглежда желанието на над 50 % от студентите да усвоят допълнителни знания по ветеринарно-санитарна експертиза на хранителните продукти от животински произход, с цел евентуално ангажиране с внедряването и контрола на НАССР програмите.

От направеното проучване установихме, че над половината анкетираните студенти (а в някои случаи и много повече – виж. фиг. 1) се нуждаят от по-задълбочена практическа подготовка по клинични и други дисциплини. Тази ясно изразена необходимост може да бъде обяснена от неудовлетвореността на студентите от начина на провеждане на

упражнения и семинарни занятия по посочените дисциплини. Личното мнение на петокурсниците, изразено чрез анонимната писмена анкета, анализирахме по посочените от тях фактори, обуславящи слабата удовлетвореност от практическата им подготовка.

Фиг. 2. Основни фактори, влияещи върху практическата подготовка, разпределени по категории „достатъчни“/”недостатъчни“

Сред причините за неудовлетворителна практическа подготовка на първо място студентите посочват недостатъчния брой пациенти за обучение по отделните дисциплини – 92,59 % от отговорите (100 респонденти). Три-четвърти от анкетираните – 75 % (81 респонденти), смятат, че по време на упражнения времето за самостоятелна работа с пациентите и затвърдяване на преподадените умения не е достатъчно за тяхното цялостно усвояване. Като друга причина 62,96 % (68 студенти) посочват методите на обучение, които според тях не са достатъчно осъвременени и не ангажират в пълна степен вниманието, мисълта и инициативността им. За съжаление като фактор за неудовлетворителна практическа подготовка, 49,07 % от петокурсниците (53 респонденти) приемат недостатъчно актуализираните знания и умения, преподавани по отделните дисциплини, свързано с усвояването на до известна степен остарял материал и знания, което намалява тяхната приложност в практиката. Други 47,22 % (51 анкетирани) смятат, че провежданите анализи и изследвания по време на упражнения не са достатъчно в количествено отношение, за да бъдат напълно усвоени и самостоятелно изпълнявани от студентите. Сборът на стойностите многократно надвишава 100 %, тъй като анкетираните са посочили повече от един отговор.

Недостигът на пациенти за практически занятия по клиничните дисциплини е проблем, който се обуславя от множество фактори. Като основна причина може да посочим промяната в структурата на животновъдството през последните 20 години, при която поголовието продуктивни животни драстично намаля вследствие на ликвидирането на крупните промишлени животновъдни комплекси и раздържавяването и одребняване на собствеността в сектора. Макар тенденциите през последните години да показват леко повишаване в числеността на фермите с повече на брой животни [11], все още преобладават дребни собственици с полупазарен тип производство, които нямат възможност да спазват всички ветеринарно-санитарни и хигиенни изисквания и да полагат адекватни грижи за здравеопазване на животните си. Именно фермерите обаче, са основните „доставчици“ на пациенти за провеждане на учебни занятия във ВМФ, а на територията на селищата от община Стара Загора (явяват се най-близки населени места до факултета) 1359 регистрирани собственици на говедовъдни обекти притежават общо 18682 говеда (средно 14 животни в обект), 1051 собственици на овцевъдни обекти притежават 19363 овце (средно 18 животни в обект), а 1156 собственици на свиневъдни обекти отглеждат общо 25316 свине (средно 22

животни в обект)* [14]. По данни за 2009 год. [10] се забелязва леко повишаване в броя на прегледаните и лекувани във факултетските клиники животни, което се дължи основно на изнесените теренни занятия, провеждани със студентите във ферми от региона, с които ВМФ сключва договор. По-благоприятно е положението при осигуряване за практическите аудиторни занятия на животни за компания, но и тук ВМФ се конкурира с множеството кабинети и клиники в града, което налага още по-усилено да се работи за утвърждаване на факултета като водещ ветеринарномедицински център за региона и страната като цяло.

Възможност за увеличаване броя на пациентите за практическо обучение на студентите може да се търси в модернизацията на Учебно-опитното стопанство (УОС) към ТрУ със закупуване на нови животни и подобряване на породния им състав. Финансова обезпеченост за тази цел би могла да се получи чрез предлаганите мерки за субсидиране по програмите за директни плащания за площ към Държавен фонд „Земеделие“ [5] – Схема за национално доплащане за говеда, необвързана с производството; схема за национални доплащания за крави с бозаещи телета, обвързана с производството, както и от други структурни фондове.

Неудовлетворението от практическата подготовка на студентите идва и от недостатъчното време за самостоятелна работа с животни по време на занятията. В настоящия момент групите студенти наброяват средно 10 души, като има дисциплини, по които упражнения се провеждат едновременно с две групи. В този случай само някои от студентите могат пряко да работят с предоставените за занятието животни, а останалите участват пасивно – те са предимно наблюдатели. Увеличаването обаче, на контингента пациенти (посредством привличане на повече собственици да ползват услугите на ВМФ, както и модернизацията на УОС) би могло да допринесе за решаване на този проблем. С повече на брой животни за упражнения, повече студенти ще могат едновременно да усвояват новите и затвърдяват вече преподадени знания и умения за диагностика и лечение.

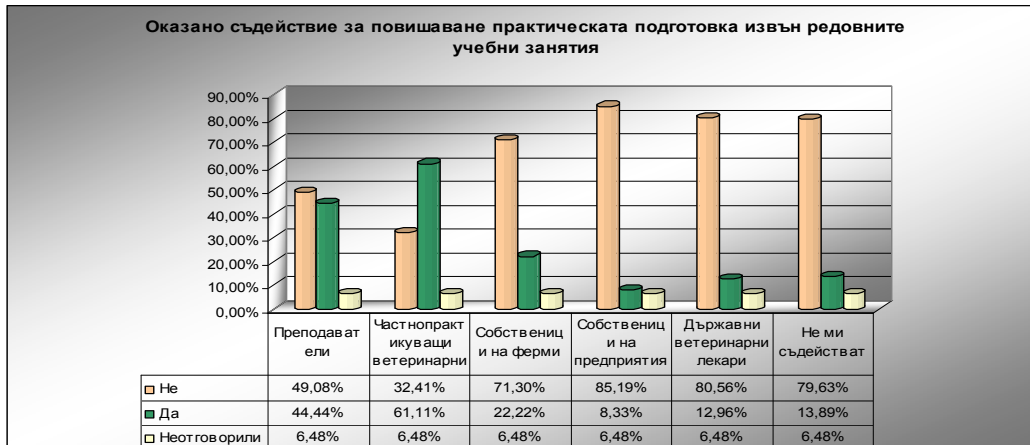
Друг фактор, имащ отношение към подготовката по ветеринарна медицина за повече от 60 % от респондентите се явява слабо осъвременяване на методите на обучение. Във възприетия и наложен от десетилетия модел на обучение в българските университети съществува известна дистанция между преподаватели и студенти, както по време на лекции, така и по време на упражнения. Основно тази дистанция се изразява в представяне на учебния материал от академичния състав, при което обучаваните са предимно в ролята на слушатели и наблюдатели. Диалогът при този модел е слабо изразен. С предприетите мерки за осъвременяване на учебния план във ВМФ се правят опити за разчупване на този стереотип и за прилагане на т.нар. интерактивни методи на обучение. Посредством тях студентите биват в много по-голяма степен ангажирани да участват в провежданото занятие – чрез задаване на казуси, ролеви игри и др., с което се стимулира включването на повече сетива на възприятие, търсенето на логични връзки между изучаваните обекти и явления и изграждането на личностна позиция по даден казус.

Почти половината от анкетираните изразяват неудовлетворение и от степента на актуализиране на преподаваните им знания и умения при практическата им подготовка. Вероятно това се дължи отчасти на липсата или забавено издаване на учебни помагала по някои дисциплини. Би следвало да се търсят пътища за стимулиране изготвянето на помагала, обхващащи цяла дисциплина или отделни модули от нея, чрез ревизиране на изискванията към авторските колективи, чрез пълноценно използване възможностите за електронно издаване ръководства и др. Същевременно усилия трябва да бъдат насочени и към набавяне на актуални чужди издания за модернизиране на библиотечната база, която да се превърне в желано място за самоподготовка на студентите.

* Данните за отглеждани в един обект говеда, овце и свине са средноаритметични и не отразяват реалния брой животни за всеки собственик – Г. Н.

Сравнително висок е делът (47 %) и на анкетиранияте, които смятат, че броят на провежданите в рамките на практичните занятия анализи и изследвания е недостатъчен, за да бъдат те усвоени и затвърдени. Възможно е обаче, субективизмът в тази преценка да е твърде голям, тъй като във всички упражнения изследванията и анализите в количествено отношение са съобразени с учебния план. Може би в този случай трябва да се наблегне повече на извънаудиторните форми на заетост с цел затвърждаване на лабораторни аналитични компетенции или да се въведе избираема дисциплина с такава насоченост (както е подготвено вече стартирането в катедрата по „Хигиена, технология и контрол на хранителните продукти от животински произход” на дисциплината „Лабораторен контрол на хранителните продукти от животински произход”).

Професионална практическа подготовка студентите по ветеринарна медицина придобиват основно в рамките на предвидените в учебния план форми на аудиторна и извънаудиторна заетост. Аудиторната заетост включва всички упражнения и семинарни занятия, провеждани в зала, докато извънаудиторната заетост обхваща изнесените на терен подвижни клиники, посещения на животновъдни и ветеринарномедицински обекти и подвижни семинари. И при двете форми на учебна заетост практическото обучение протича под ръководството и в прякото присъствие на преподавател, водещ занятиято.

Фиг. 3. Лица, оказващи съдействие за повишаване практическата подготовка на студентите извън редовните занятия

Интерес представляват други форми на учебна заетост, извънаудиторни по своя характер, но предполагат самостоятелна подготовка от страна на студентите, които според личните си предпочитания избират разнообразни сфери за практическа изява и прилагане на усвоени умения и знания. В този случай съдействие от преподаватели и други субекти се търси извън редовните учебни занятия, под формата на консултации, професионални съвети, практически приложни идеи и др. При проведеното социологическо проучване със студентите от V курс относно оказано им съдействие за повишаване на практическата им подготовка извън предвидените в учебния план практически занятия, 61,11 % от анкетиранияте (66 респонденти) заявяват, че получават подобна професионална помощ от частнопрактикуващи ветеринарни лекари в клиники, амбулатории, участъци. Като настойници и тютори при допълнителното им усъвършенстване чрез самостоятелна подготовка 44,44 % от студентите (48 анкетирани) посочват университетските преподаватели, наставляващи ги извън рамките на редовните упражнения и семинари. В същото време желанието на петокурсниците за затвърдяване на практическите умения и знания при 22,22 % (24 от тях) среща разбиране и съдействие и от собственици на ферми и животновъдни обекти (субекти, които нямат ветеринарномедицинско образование, но са заинтересовани от качествено обслужване на животновъдството). Друга част от анкетиранияте – 12,96 % (14 респонденти) посочват, че получават професионални съвети от ветеринарни лекари, заети в сферата на държавната ветеринарна администрация. Най-малък

относителен дял – 8,33 % (9 отговорили) са намерили съдействие за допълнителната си практическа подготовка от собственици на предприятия от добивната и преработващата хранителна индустрия. Сред анкетираните се откроява и групата на студентите, които не са получили професионална помощ и съвет, тъй като няма субекти, откликнали на желанието им за самостоятелна подготовка извън редовните учебни занятия – 13,89 % (15 респонденти). Сборът на стойностите надвишава 100 %, тъй като анкетираните са посочили повече от един отговор.

Предвид ясно обусловената нужда на петокурсниците от допълнително обучение по редица клинични дисциплини, логично изглежда решението на част от тях да търсят съдействие в тази насока. За повишаване на практическата си подготовка над 60 % от студентите срещат отклик от страна на частнопрактикуващи ветеринарни лекари. В зависимост от кокретната индивидуална насоченост на завършващите това са ветеринарни лекари с регистрирани клиники или кабинети за дребни животни (домашни любимци) или лекари, обслужващи ветеринарни участъци/животновъдни ферми. Освен затвърдяване на практическите си знания и умения по хирургия, акушерство и др., студентите имат възможност да установят трайни контакти с колеги – техни потенциални работодатели след дипломирането им, работата при които ще спомогне и за натрупване на изискуемите 3 години клиничен стаж, необходим за регистрирането на собствена практика. Неясен обаче, е въпросът в каква степен частнопрактикуващите ветеринарни лекари изявяват желание да подпомагат младите си колеги преди и след завършването им, защото те се оказват техни бъдещи конкуренти на и без това стеснения пазарен сегмент за обслужване на животновъдството. Вероятно част от оказващите съдействие клиницисти са близки, роднини или приятели на някои от студентите и поради това чувстват лична ангажираност за професионалната им реализация. В други случаи това са лекари от големи, добре разработени практики, които желаят да работят с висококвалифициран подготвен персонал, като избират и подпомагат обучението на някои студенти през почти целия курс на следване, след което ги наемат на работа в своя екип.

Сред лицата, подпомагащи допълнителното практическо обучение на петокурсниците, попадат и преподавателите от ВМФ. Те са посочени от 44 % от респондентите. Трябва да отбележим обаче, че се касае за съдействие извън редовните учебни занятия, по време на които асистенти, доценти и професори са задължени в 100 % от водените от тях часове да разширяват, надграждат и усъвършенстват знанията и уменията на обучаващите се по специалността. Извършената извънредна подготовка по желание на студентите всъщност е под формата на консултация и професионални съвети, съвместно изготвяне на конкретни практически приложни програми (за хранене, зоохигиенно обследване, обработка на копита и др.), провеждане на кръжочна дейност. Тези извънаудиторни форми на съвместна дейност освен ползотворен ефект за задълбочаване знанията на студентите, има значение и за самите преподаватели, тъй като се явяват един от показателите за развитие на академичния състав. Желателно е в този аспект да се актуализира и възобнови добре познатата форма на кръжочна дейност в катедрите на ВМФ.

Макар и в по-малка степен, съпричастност към подготовката на бъдещите ветеринарни лекари проявяват и собствениците на животновъдни обекти (според 22 % от респондентите). Някои от тях също са близки и приятели на студенти по ветеринарна медицина и им предоставят възможност да провеждат летните си стажове и да упражняват практическите си умения в техните обекти. Други от фермерите обаче, поради по-малкия капацитет на животновъдния си обект и ограничени финансови възможности да наемат ветеринарен лекар, който изцяло да обслужва фермата и да се грижи за повишаване продуктивността и здравния статус на животните си, предпочитат да привличат студенти преди завършване, за да могат и след дипломирането си тези млади колеги да се включат във ветеринарномедицинското обслужване на дадената ферма.

Близо 13 % от респондентите заявяват, че за допълнителната си подготовка получават съдействие и от ветеринарни лекари, заети в системата на държавната ветеринарна администрация. В тези случаи не може да става въпрос за конкретна практическа подготовка, тъй като ветеринарните лекари-държавни служители нямат право да упражняват лечебна и профилактична дейност, а имат единствено контролни функции. Вероятно помощта, която студентите могат да очакват от официалните ветеринарни лекари се свежда до информация за реда и изискванията за упражняване на професионална дейност в бъдеще в някоя от сферите – частна практика, търговия на едро или дребно с ветеринарномедицински продукти, внедряване и отговорност за изпълнението на програми по НАССР и ДПП и др.

Едва 8 % от анкетираните посочват като лица, подпомагащи допълнителната им подготовка извън редовните учебни занятия собствениците на добивни и преработвателни предприятия от хранителната индустрия. Този нисък относителен дял е обясним поради факта, че в такива обекти следва да се спазват стриктно ветеринарно-санитарните и хигиенни изисквания и не се допускат лица, нямащи пряко отношение към технологичния процес. Всяко нарушение, пресичане на технологичните линии, влизане на външни хора, води до повишаване на риска (контролиран по НАССР), което е неблагоприятно за всеки представител от бизнеса. Като частни лица собствениците на такива предприятия допускат единични посещения на студенти (с изключение на организирани и предварително договорени посещения с ВМФ във връзка с изнесените занятия по ветеринарно-санитарна експертиза) в редки случаи, свързани предимно със запознаване с производствения цикъл по време на задължителните летни стажове преди дипломиране.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въз основа на проведеното социологическо проучване и обобщените резултати от изследването, можем да направим следните изводи относно оценката на придобитите професионално-приложни умения и компетенции от студентите:

1. Над 90 % от петокурсниците заявяват нужда от допълнително практическо обучение по клинични и други дисциплини. Тази нужда се обуславя от желанието им за висока готовност за справяне в конкретна работна среда и за успешно конкурентно присъствие на трудовия пазар.

2. Необходимостта от допълнителна подготовка се обуславя също и от неудовлетвореността на студентите от начина на провеждане на упражнения и семинарни занятия по посочените дисциплини. Следва да се търсят пътища за увеличаване броя на пациентите и времето за самостоятелна работа с тях, както и осъвременяване на прилаганите методи на обучение при адуторната заетост.

3. С цел подпомагане подготовката на студентите извън редовните учебни занятия и стимулиране развитието на академичния състав, във ВМФ трябва да се разширят възможностите за извънаудиторни занимания, включващи съвместна работа на преподаватели и студенти.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Божков, И., Т. Иванова (1985). Проучване върху успеваемостта на студентите по ветеринарна медицина. Н. Тр. ВМФ, XXX, ч. II.

2. Василев, К. (2008). Влияние на прехода към пазарно стопанство върху някои условия за практическо клинично обучение по специалността. В: Хабилитационен труд, Стара Загора.

3. Директива на Съвета (78/1026/ЕИО) от 18 декември 1978 година относно взаимното признаване на дипломи, удостоверения и други официални документи за ветеринарен лекар, включваща и мерки за улесняване ефективното упражняване на правото на установяване и на свободното предоставяне на услуги. ОВ бр. L 362/1, 23.12.1978, ЕС.

4. Директива 2005/36/ЕО на Европейския Парламент и на Съвета от 7 септември 2005 г. относно признаването на професионалните квалификации. ОВ бр. L 255/22, 30.09.2005, ЕС.
5. Директни плащания на площ – насоки за кандидатстване. Кампания 2010. Държавен фонд „Земеделие”, София.
6. Закон за ветеринарномедицинската дейност, ДВ бр.87/01.11.2005, София, 2005.
7. Иванова, Т. (1987). Прогнозиране и планиране подготовката на висши ветеринарномедицински кадри. В: Сб. „Формиране и развитие на специалисти с висше образование”, Пловдив.
8. Калъпов, И., И. Божков, Т. Иванова (1982). Необходимост от подобряване на икономическото образование на ветеринарните специалисти. В: Сб. Международен симпозиум „Организация, управление и ефективност на ветеринарномедицинската дейност в условията на промишленото животновъдство”, Стара Загора.
9. Михайлов, С. (1980). Емпиричното социологическо изследване. София.
10. Отчетен доклад за дейността на академическото ръководство на ВМФ за календарната 2009 г. Стара Загора, 2009.
11. Станков, И. (2010). Проблеми на млечното животновъдство в България. АГРА 2010, Пловдив.
12. Terrestrial Animal Health Code (2008). OIE, Paris.
13. Walsh, D. A. (2009). Veterinary education for global animal and public health. Scientific and Technical Review 28 (2).
14. Интегрирана информационна система ВетИС (персонален достъп, 2010) – <http://animals.nvms.bg/animals/login.jsf>